

PETRA BÁRD – JASPER KROMMENDIJK (SZERK.):
*SUSTAINING THE RULE OF LAW: THE FUTURE OF JUDICIAL
INDEPENDENCE IN EUROPE*, (CHELTENHAM–NORTHAMPTON:
EDWARD ELGAR 2025) 374.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.2.07>

Olyan idöket élünk, amelyben az olyan eszmék, mint a bírói függetlenség, nem maradhatnak elvont, pusztán papíron létező fogalmak. Azokat a politika és a hatalomgyakorlás valódi, konkrét döntéseket és cselekvéseket megalapozó mércéiként kell alkalmaznunk. A jelenlegi politikai pillanatban – amely korántsem példa nélküli, és Magyarországon talán elmúlni látszik – a bírói munka és a bíróságok működése olyan környezetben zajlik, amelyet a liberális demokrácia visszaszorulása, a szélsőjobboldali populizmus térnyerése és a liberális eszmék ellen tudatosan vívott, nagyon is valóságos háború jellemez. E folyamatok nem korlátozódnak Európára, ám a jogállamiság eróziója az európai félperiférián – mindenekelőtt Magyarországon, Romániában és Lengyelországban – a bírói függetlenség kérdését az uniós tagállamok alkotmányos berendezkedése, sőt maga az Európai Unió számára is sorsdöntő kihívássá emelte. E tagállamokban igazságszolgáltatás függetlenségét és pártatlanságát – és ezzel együtt magát a jogállamiságot – védő európai és nemzeti normákat és intézményeket rendre próbára tették a gyorsan tanuló, a helyi viszonyokat jól ismerő és azokat jól kihasználó illiberális és autoriter kormányok. Ez az a háttér, amelyben megjelent a Bárd Petra és Jasper Krommendijk által szerkesztett kötet. A szerkesztők – akik mindketten kiemelkedő jogtudó-

sok és a jogállamiság elkötelezett hívei – idöszerű, Európán belül és kívül egyaránt nélkülözhetetlennek tűnő munkát tettek le az asztalra, amely a gyakorló jogászok és jogvédők számára is valódi fogódzót kínál.¹

A szerkesztők szerint a kötet azzal lép túl a megszokott elemzési kereteken, hogy a nemzeti igazságszolgáltatási rendszerek foglyul ejtésének és a bírói függetlenség megsértésének dokumentálásán túl azt is körbejárja, hogy milyen stratégiák és megoldások segítségével lehet megvédeni, illetve helyreállítani a bírák és a bíróságok függetlenségét. Ez utóbbi vállalkozás – amelynek gyakorlati megvalósítása különösen az Európai Unió számára jelent komoly kihívást – különösen ígéretessé teszi a munkát, hiszen az olvasó a bírói függetlenség megőrzésének és helyreállításának ténylegesen működő megoldásairól és tartós garanciáiról kaphat képet. Célkitűzései elérése érdekében a kötet vállaltan multidiszciplináris megközelítést alkalmaz, ami jól tükrözi a bírói függetlenség bonyolult, diszciplinakon átívelő természetét. Ennek megfelelően fejezetei jogdogmatikai, jogelméleti, politikatudományi, szociológiai és

¹ Petra Bárd – Jasper Krommendijk (szerk.): *Sustaining the Rule of Law: The Future of Judicial Independence in Europe* (Cheltenham–Northampton: Edward Elgar 2025), <https://doi.org/10.4337/9781035345472>.

empirikus nézőpontokból közelítenek a tárgyhöz. A kötet figyelmét kifejezetten a bírói függetlenségre – mint önmagában is rendkívül összetett, kritikus kérdésre – összpontosítja. Ezért nem vizsgálja újra a jogállamiság rendszerszintű leromlásának sokat elemzett – ám még mindig csak részben értett – kérdéseit, és azt sem, hogyan lehet visszaépíteni a jogállamot az autokratikus rombolás után. Ez a szerkesztői döntés legitim, már csak azért is, mert a bírói függetlenség talán az utolsó hatékonynak tekinthető intézményi biztosíték az állam és a politika autoriter elfoglalásával szemben. Mindazonáltal – ahogyan az egyes fejezetek is tanúsítják – a jogállamiság kérdése mindvégig jelen van, védelme és helyreállítása pedig minden elemzés mögött végső célként jelenik meg. A kötet nem elszigetelt aspektusokat vagy intézményeket vizsgál, hanem a bírói függetlenség átfogó, árnyalt, kifejezetten az európai kontextusba ágyazott tanulmányozását kínálja.

A kötet szándékolta szűkre szabott tárgyi fókuszát nem megy a tágabb kontextualizálás rovására. Elemzései és gyakorlati ajánlásai is mindvégig szorosan kötődnek a jogi és politikai összefüggések szélesebb rendszeréhez. A bevezető fejezetben a szerkesztők a bírói függetlenséget a jogállamiság elvén és az alapvető jogok védelmén nyugvó demokráciák nélkülözhetetlen építőköveként, egyszersmind az ilyen politikai környezetet magának valló, abban boldogulni törekvő társadalmak alapvető értékkomponenseként pozicionálják. Egyértelművé teszik azt is, hogy a bírói függetlenséget az Európai Unió szempontjából – „jogi integritása” megőrzése céljából – elengedhetetlen tényezőnek tartják, hiszen e nélkül nem lehetne

megvédeni és megszilárdítani Európa közös értékeit az egyes tagállamok szintjén. Ezt a kontextualizálást a könyv első része látható ambícióval vállalja fel, és a bírói függetlenség fogalmát annak társadalmi és politikai alapjaira kitekintve igyekszik megragadni. A kötet komplexitását tovább mélyíti, hogy a bírói függetlenség standardjai mellett annak intézményi garanciáit is vizsgálja. A szerkesztők amellet érvelnek, hogy ezek a standardok és garanciák – az alapvető liberális értékekkel, azaz a jogállamisággal, demokráciával és alapvető jogokkal együttesen – alkotják azt a „koherens jogi architektúrát”, amely a bírói függetlenséget működőképessé teszi, és amelyet autokratikus rombolást követően bármely helyreállítási kísérlet során újjá kell építeni. A kötet elemzési rétegei közé tartozik még azon konkrét európai uniós mechanizmusok vizsgálata, amelyek az EU közös értékeit és elveit – köztük a bírói függetlenséget – érő kihívások kezelésére hivatottak.

A kötet tizenhat fejezete több nézőpontból elbeszél, egymással összefonódó történeteket sző egybe. Kim Lane Scheppele elméleti igényű nyitótanulmánya a jogelvek – az általános, illetve magasabb rendű jogelvek – bírói érvényesítésének lehetőségét vizsgálja mint olyan eszközt, amellyel ki lehet védeni a tételes jog olyan felhasználását, amely a bíróságokat az autokratikus hatalmi akaratnak rendeli alá. Scheppele érvelése szerint a bírói függetlenség hagyományos értelmezési keretei nem elegendők ahhoz, hogy megóvják a bíróságokat az autokratikus foglyul ejtéstől. Mivel gyakorlatilag lehetetlen különbséget tenni az igazi demokratikus jogalkotás és a közvetlen politikai utasításokat tartalmazó törvények között, a bírói függet-

lenség egyik jogpozitivistá felfogása veszélyes politikai időkben csődöt mond. Megoldásként Scheppele azt javasolja, hogy a bírának a jogalkalmazás során túl kell tekinteniük a tételes jogi szabályokon, és a jogrendszerbe ágyazott tágabb elveket kell követniük. Ilyen elvek még autoriter jogrendszerekben is fellelhetők, például alkotmányos rendelkezésekben, kötelező erejű nemzetközi szerződéses kötelezettségekben, valamint a jogállamiság olyan normáiban, amelyek kifejezik az állam mélyebb elkötelezettségeit a társadalom és az egyén iránt. Scheppele szerint az általános jogelvek alkalmazása nemcsak lehetőség, hanem kötelezettség is a bírák számára. Az EU tagállamaiban ezt a feladatot az európai szinten rögzített jogi elvek is segítik. A tételes jogi rendelkezésektől való eltérés akkor válik lehetővé – sőt szükségesé –, amikor a demokrácia leromlása eléri azt a pontot, amelyen a kormány már aktívan törekszik hatalmának határozatlan időre való megtartására. Ez, amint azt Scheppele maga is elismeri, vitatható küszöb. Bár a fejezet gondolatmenete helyenként vázlatos marad, termékeny alapot teremt mindahhoz, ami a kötetben ezt követi.

Dimitry Kochenov fejezete pesszimizmusban tekint az európai szinten elérhető segítségre, mind a bírák, mind az autoriter hatalomnak kiszolgáltatott társadalmak szempontjából. Polemizáló alapérvelése szerint az EU intézményi válasza a tagállamokban tapasztalható demokratikus és jogállamisági visszaesésre maga is problematikus volt. Az EU intézményei – köztük az Európai Unió Bírósága – a jogállamiság nyelvét és autoritását úgy alkalmazták, hogy azt proceduralizálták, és az Unió érdekeinek rendelték alá: a jogállamiságot az uni-

ós jog elsőbbségével és a Bíróság korlátlan hatáskörével azonosították. Ez a keretezés a szuverén hatalom korlátozása helyett a hatalom szupranacionális szintű koncentrációjához, kettős mércek kialakulásához és az alapvető jogok védelmének erőzítőjéhez vezetett. Erre példaként olyan uniós szakpolitikai-hatalmi fellépéseket említ – mint a migrációs politika –, amelyek jogállami megfelelését a Bíróság elnéző szemmel kezelte. Kochenov ugyanennyire aggasztónak tartja, hogy az EU jogállamisági beavatkozásai nem hoztak érdemi változást a gyakorlatban, sem Magyarországon, sem Lengyelországban. Az EU ügynevezett „jogállamisági forradalma” a papírról nem lépett ki a való életbe. Kochenov írása – mint mindig – mély tudásról árulkodik, és szenvedélyes, helyenként kifejezetten indulatos hangvételű. Ami azonban hiányzik belőle, az a saját tézisé árnyaló ellenbizonyíték: nevezetesen az, hogy az EU Bíróságának proceduralizáló, a jogállamiságot az uniós jog elsőbbségével összemosó jogértelmezése a gyakorlatban mégis ellátta az egyéneket olyan jogi eszközökkel, amelyekkel fel tudtak lépni a hatalommal való visszaéléssel szemben. Azoknak a nemzeti bírának pedig, akik az ellenállás mellett döntöttek, doktrínális kapaszkodókat adott az autoriter foglyul ejtéssel szemben.

Barbara Grabowska-Moroz fejezete osztja Kochenov kritikus álláspontját, és amellet érvel, hogy az EU válasza a jogállamiság leépítésére az „alkotmányos háritás” rendszerszintű mintázatával jellemezhető. Az Unió tudatosan és következetesen tartózkodott attól, hogy kötelező erejű következményeket alkalmazzon az uniós értékek megsértése esetén. Grabowska-Moroz

három egymást átfedő háritási gyakorlatot azonosít: a párbeszéd előnyben részesítését a szigorú kikényszerítéssel szemben, a puha eszközök alkalmazását a Szerződésen alapuló jogi mechanizmusok helyett, és a tényleges hatást kiváltani képes döntések következetes halogatását. Arra is rámutat, hogy a háritás nemcsak az Unió politikai intézményeit jellemezte, hanem az EU Bíróságot is: ítélkezési gyakorlata rendszeresen visszautalta a rendezést azokra a politikai folyamatokra, amelyeket a résztvevőinek akarathiánya bénított meg. Következtetése szerint az intézményi passzivitás az Európai Unióban politikává merevedett.

Rick Lawson az Emberi Jogok Európai Bíróságának a jogállamiság leépítésére adott válaszait elemző fejezetének értékelése valamivel pozitívabb. Megítélése szerint az Emberi Jogi Bíróság igen lassan reagált a Magyarországról és Lengyelországból érkező ügyekre. Sokszor csak évekkel azután avatkozott be, hogy visszafordíthatatlan károk keletkeztek. Feladata nem volt egyszerű. A bírói függetlenség elleni támadások olyan lassan kibontakozó folyamatok tágabb keretében zajlottak, amelyekben az egyéni jogsérelem csak megkésve volt megállapítható. A Bíróság végül taktikát változtatott, és túllépett a „bírói minimalizmus” megközelítésén. Az egyéni jogsértéseket tágabb rendszerszintű összefüggéseikbe ágyazva kezdte értékelni. Lawson arra a következtetésre jut, hogy bár ez a személtváltság érezhető előrelépést hozott, még nyitott a kérdés, hogy a Bíróság valóban felkészült-e a jövőbeli, hasonló léptékű válságok kezelésére.

A bírói függetlenség fogalmi megragadásának szentelt fejezetek megközelítések széles skálájából merítenek. Fleck

Zoltán írása amellett érvel, hogy a jogállamiság jelenlegi válsága rendszerszintű erkölcsi és társadalmi kudarcként értékelendő, amely önmagában nem orvosolható intézményi vagy szabályozási megoldásokkal. Álláspontja szerint a liberális demokrácia intézményi aspektusa – a formális jogintézmények és -szabályok – egyre inkább elveszíti kapcsolatát a késő modernitás összetett társadalmi valóságával és technológiai kihívásaival. Magyarország példáján jól szemlélteti, hogy a populista autokraták miként aknázzák ki ezeket az intézményi réseket: a demokratikus együttműködést társadalmi polarizációval cserélik fel, a jogot erkölcstelen célokra használják. Ennek ellensúlyozásában és orvoslásában a bíróságoknak fontos szerep juthat. Az elkötelezett igazságszolgáltatás kommunikatív közösségként működhet, amelynek célja, hogy újratermelje az autoriter uralom és az illiberális politika által fenyegetett közös társadalmi tapasztalatokat és demokratikus értékeket. Bárd Károly fejezete szokatlan érvet hoz a bírói függetlenség védelmében, a populista kriminálpolitika logikájára támaszkodva. A populista rendszerek jellemzően a bűnüldözés hatékonyságát részesítik előnyben az eljárási jogokkal szemben. Viszont paradox módon a bírói függetlenség erodálásával éppen saját céljaikat veszélyeztetik: a megfélemlített vagy korrupt bírák éppolyan készségesen mentik fel a bűnösöket, mint ahogyan elítélik az ártatlanokat. A fejezet pragmatikus felhívással zárul: mivel a bírói függetlenség aláásása végső soron csökkenti a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságát, még a populistáknak is érdekükben áll azt érintetlenül hagyni. Violeta Beširević írása a bírói függetlenség kortárs eróziójával foglalkozik a

globális populista rezsimnek tért át a jobboldali populizmusra. Konkrétan azt vizsgálja, hogy a bírói függetlenség, a jogállamiság és az alkotmányos identitás fogalmai hogyan találkoznak és kerülnek konfliktusba az európai uniós jogrendszer keretei között. Központi témája a nemzeti alkotmányos identitás fegyverként történő alkalmazása, amely képes aláásni a független intézmények legitimitását és az uniós jog elsőbbségét. A fejezet végkövetkeztetése szerint az alkotmányos identitás visszaélészerű alkalmazása – például a bíróságok destabilizálásának igazolására – olyan alkotmányosságot teremt, amely végső soron magát a jogállamiságot ássa alá.

A lehetséges védekezési stratégiák és megküzdési mechanizmusok közül a kötet a következőket tárgyalja. Dragoş Călin fejezete a Román Bírói Fórum Egyesületnek a bírói függetlenség és a jogállamiság megóvásában játszott szerepét vizsgálja a 2015 óta tartó jogalkotási támadásokkal szemben. Részletezi, hogyan alakult át az Egyesület tudományos kutatóintézményből a demokratikus értékek aktív védelmezőjévé nyilvános tüntetések szervezése, kritikus szakmai állásfoglalások közzététele, valamint a Velencei Bizottsággal és az Európai Bizottsággal folytatott stratégiai együttműködés révén. Kiemeli az Egyesület meghatározó szerepét az EU Bíróságához intézett előzetes döntéshozatali kérelmek kezdeményezésében, amelyekkel az igazságszolgáltatás autonómiáját fenyegető nemzeti jogszabályokat lehetett megtámadni. A fejezet tanulsága, hogy a bírók szakmai szervezetei fontos védőbástyaként működhetnek a jogállamiság eróziójával szemben. John Morijn írása a „bírói ellenállás” kérdését általános perspektívából közelíti meg,

és megvizsgálja, hogyan formálódott döntő védekezési eszközzé különösen Lengyelországban és Magyarországon. Morijn amellett érvel, hogy mivel az EU politikai intézményei kezdetben tehetetlenül nézték a jogállam erózióját és a bíróságok foglyul ejtését a tagállamokban, a bírák a demokratikus normák megóvása érdekében kénytelenek voltak túllépni a hagyományos bírói szerepeken. A fejezet felvázolja az e célra alkalmazott formális és informális stratégiákat, mint például az EU Bírósága előtti előzetes döntéshozatali eljárások kezdeményezését, a civil társadalommal való együttműködést és a határon átnyúló szolidaritás különböző formáit. Morijn ugyanakkor elismeri, hogy a bírói ellenállásnak csupán korlátozott hatása lehet, és a rendszerszintű autoriter változások tartós leküzdéséhez politikai cselekvés is szükséges.

Wouter van Ballegooij és Matthias Schmidt fejezete az Európai Bizottság jogállamisági jelentését mint preventív monitoring eszközt értékeli. A szerzők amellett érvelnek, hogy a jelentések döntő szerepet játszottak a bírói függetlenség erősítésében, valamint lehetővé tették azon jogalkotási folyamatok nyomon követését, amelyek révén a tagállamok igyekeztek megfelelni a jelentések ajánlásainak. Végső értékelésük szerint a jelentések – amelyek a kötelezettség-szegési eljárások és a költségvetési feltételeességi mechanizmus mellett az uniós jogállamisági eszköztár tágabb keretébe tartoznak – *soft law* jellegük ellenére mérhető és egyre növekvő szakpolitikai hatást fejtettek ki. Theo Tsomidis írása a bírósági igazgatás rendszereivel foglalkozik. Tézise szerint a bírósági igazgatás Európában elterjedt centralizált modellje olyan hatalomkoncentrációhoz vezetett, amely az igazságszolgáltatási rendsze-

reket strukturálisan sérülékennyé teszi. A modell törekény intézményi struktúrákat hozott létre, amelyeket az autoriter hatalomnak könnyű volt foglyul ejtenie, amint azt a Lengyel Igazságszolgáltatási Tanács példája is szemléltetett. A kockázatok mérséklése érdekében a fejezet egy decentralizált modell felé való elmozdulást javasol, amelyet a hatalom megosztása, valamint az egyes bíróságok és bírák fokozott autonómiája jellemez. Tsomidis szerint a bírósági igazgatás ilyen megosztott rendszere erősítené a jogállamiság ellenálló képességét, mivel többretegű védelmet képez a végrehajtó hatalommal szemben. Cseres Kati fejezete azt a gondolatot járja körül, hogy a független versenyhatóságok kvázi-bíróságként képesek aktívan védeni a jogállamiságot és az Unió alapértékeit. Amellett érvel, hogy a versenyhatóságok – azáltal, hogy korlátozzák az önkényes gazdasági hatalmat (*economic power*), és megakadályozzák annak összefonódását a politikai hatalommal – képesek megóvni a liberális demokrácia gazdasági dimenzióját. Ez különösen szükséges az oligarchikus kapitalizmusokban, ahol a politikai és a gazdasági hatalom egy szűk személyi körön keresztül szorosan összekapcsolódik. Cseres szerint a versenyjog nem pusztán technikai gazdaságsszabályozási eszköz, hanem alapvető elszámoltathatósági mechanizmus, amely képes megvédeni a gazdasági demokráciát mind az Unióban, mind a tagállami piacgazdaságokban.

A 10. fejezet az ukrainai helyzetet vizsgálja, különösen a független igazságszolgáltatás megteremtése érdekében tett erőfeszítéseket. A szerző, Kees Sterk, három alapvető feltételt azonosít ebben a folyamatban: a megfelelő jogi keretek meglétét, a bírák szakmai integ-

ritását és az autonóm bírói munka kultúrájának fejlesztését. Noha a bírói testületek szakmai működésének terén jelentős előrelépés tapasztalható, a szerző rámutat, hogy komoly kihívások továbbra is fennállnak, különösen a jog formalista értelmezése és a bírósági vezetők érdekektől független kiválasztása tekintetében. A fejezet végkövetkeztetése szerint bár a szilárdnak tekinthető jogi háttér nagyrészt megteremtődött, az ukrán bírói függetlenség hosszú távú sikere a mélyen gyökerező szakmai és intézményi kultúra megváltoztatásán, valamint a bíróságok és a bírák belső és külső nyomással szembeni ellenálló képességén múlik. Tomasz Tadeusz Koncewicz fejezetében mellett érvel, hogy a jogállamiság 2015 és 2023 közötti lengyelországi eróziójának talaját a rendszerváltás utáni, felülről vezérelt demokratikus konszolidáció törekénysége készítette elő; egy olyan berendezkedésé, amely sohasem rendelkezett mély társadalmi beágyazottsággal. Megítélése szerint a fenntartható demokratikus intézmények újjáépítéséhez a pusztán technikai és jogalkotási megoldásokon túl szükséges az „alkotmányos hűség” mint minden állampolgár által megélt, személyes tapasztalat megteremtése. Az ilyen alulról felfelé építkező megközelítés – amelyben a polgárok sajátjuknak tekintik a jogállamiság eszméjét, és amelyben a jogintézmények közös ügyé válnak – megelőzheti az alkotmányosság jövőbeli foglyul ejtését. Végső következtetése szerint a reziliens liberális demokrácia alapja a jogi képzelőerő és a polgári szerepvállalás, amelyeknek át kell hatniuk a teljes intézményi struktúrát.

Összességében a kötet fontos hozzájárulást tesz a bírói függetlenségről szóló szakirodalomhoz: nem csupán

elméleti fejtegetéseket kínál, hanem konkrét meglátásokat is mindazoknak, akik Európában a jogállamiság védelmén munkálkodnak. A szerkesztők egy valóban multidiszciplináris, ugyanakkor koherens kötetet állítottak össze, amelyet méltó módon az a következtetés zár, hogy a bírói függetlenség sikeres hely

reállítása Európában azon múlik, hogy képes-e a reformfolyamat hatékonyan ötvözni a felülről érkező nemzetközi nyomást az alulról kibontakozó tagállami mobilizációval, a nemzetközi normákat a helyi szereplők gyakorlataival.

*Varju Márton**

* PhD, kutatóprofesszor, ELTE TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; habilitált egyetemi docens, ELTE TáTK, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A. E-mail: *varju.marton@tk.elte.hu*.